

ВОЈВОЂАНСКА АУТОНОМИЈА – КРИЗНО ЖАРИШТЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Сажетак: У прво време свог постојања, војвођанска аутономија није доживљавана као негација српске државности, али су спорови између Београда и Новог Сада поводом обима аутономије отпочели почетком шездесетих и са променљивом срећом вођени све до краја осамдесетих година XX века. Кључни моменти у сукобу републичког и покрајинског центра били су: 1961. година, као почетна тачка; 1965. година, када су спорови привидно решени „компромисом“; 1966. година и пад Александра Ранковића, након чега почиње јачање војвођанске аутономије које је кулминирало доношењем Устава из 1974. године; 1977. година („Плава књига) – први покушај руководства Србије да се тенденција јачања покрајинских аутономија преокрене; 1981. година – поновно покретање акције из Београда за ревизијом Устава, која је окончана 1988. године обарањем војвођанског руководства, односно 1989. године доношењем амандмана на републички Устав којим је значајно редукована аутономија покрајина. У овом раду детаљније ће бити приказана последња фаза спорова око аутономије Војводине у епохи социјализма (80-те године XX века).

Кључне речи: аутономија, Војводина, Југославија, Србија

Војвођанска аутономија, рођена у току Другог светског рата, а формализована по његовом окончању, постала је почетком 60-их година XX века једно од жаришта политичке кризе социјалистичке Југославије. Иако је у првој фази спорова око аутономије Војводине (1961-1965. године) изгледало да ће поборници политике чвршћег везивања за Србију, а који су деловали под окриљем и уз подршку Александра Ранковића, однети победу над „аутономашким“ крилом у војвођанском Покрајинском комитету, Брионски пленум је преокренуо процес у правцу даљег слабљења јединства српске федералне јединице. У периоду 1967-1974. године, путем три сета амандмана на Устав, а коначно и доношењем новог Устава, Војводина и Косово су надрасли формални значај аутономних покрајина и, поставши „конститутивни елемент федерације“, практично биле изједначене са републикама. (Бјелица, 2015: 7-9)

* sbjelica@EUnet.rs

Врло брзо након доношења Устава из 1974. године, у процесу његовог остваривања, отварања су се многа питања, од којих је најзначајније било питање новог уставног положаја СР Србије у СФРЈ. Радна група, формирана 1975. године на иницијативу Председништва Србије, је марта 1977. године издала елаборат под насловом „СР Србија и аутономне покрајине у њеном саставу. Уставни положај и пракса“, познатији као „Плава књига“. Са потребом да се дисхармонија у републичко-покрајинским односима превазиђе руководство Србије упознало је, марта 1978. године, председника СФРЈ Јосипа Броза Тита. Он им, међутим, није пружио подршку па је „Плава књига“ стављена „ад акта“.

После Титове смрти Југославија је почела полако да клизи у политичку кризу, која је отворена масовним албанским демонстрацијама на Косову у пролеће 1981. године. Политичко руководство Србије је то искористило као повод да поново покрене питање односа републике са обе њене покрајине. Војвођанско руководство, са друге стране, одлучно је одбијало могућност да се косовски проблем искористи за смањење обима покрајинске аутономије. У наредним месецима, анализа односа у Републици Србији и остваривање њених уставних функција била је на дневном реду у ту сврху формираних радних група, али је била и предмет широке и често некоректне медијске кампање.

Душан Алимпић је, марта 1982. године, на седници Председништва ЦК СКЈ, поздравивши отварање питања републичко-покрајинских разлика и у највишем југословенском партијском телу, изражавајући бојазан да „ако те разлике не отклонимо постоји опасност да се оне и даље продубљују што не може остати без последица на наше укупне односе у СК а самим тиме и на наше јединство“. Подсећајући да се од 1981. године „махало као са усијаним гвожђем да СР Србија није уставно конституисана, да је дошло до одвајања покрајина од Републике, да је дошло до надрастања Републике од стране покрајина чему је допринело и савезно законодавство, да је дошло до одвајања покрајинских организација СК и СКС итд.“, те да је „на овим темама била врло ангажована и штампа“, закључио је да је све то „стварало једну напету ситуацију недоумице, идејну и политичку збрку и забуну у свести људи“. Уједно је и у позорио да се позивањем на „традиционалне односе Срба из Војводине и њихове културне и друге везе са Србијом“ аутоматски „сужава простор за развијање нашег заједништва у СРС и СФРЈ на социјалистичким и самоуправним односима, делегатском систему“. (Заоставштина Ђорђа Радосављевића Грнета, записник са 118. седнице Председништва ЦК СКЈ, 2.3.1982.)

Проблеми који су постојали између Србије и њених покрајина избили су у јавност тродневном 18. седницом ЦК СКС децембра 1981. године, на којој су догађаји на Косову повезани са положајем покрајина, те је оштро нападнуто војвођанско руководство. Закључци, усвојени на следећој седници републичког ЦК, јануара 1982. године, говорили су о потреби нормализације односа и детаљне анализе спорних питања. Међутим, убрзо је поново у стручној, али и широј јавности покренуто питање промене уставног положаја покрајине, да би се сукоб поново отворио на „другој 18. седници“, новембра 1984. године.

Закључци о задацима СК у остваривању устава и даљој изградњи и јачању јединства и заједништва у СР Србији, донети почетком 1982. године, разматрани су непуне две године касније, децембра 1983. године, на састанку највиших руководилаца СР Србије и САП Војводине, одржаном у Новом Саду. Председник ПК СКВ Славко Веселинов је, између осталог, изнео свој утисак да „у деловању неких институција, штампе на пример (*Политика*, *НИН* и др.), као да је успостављено стално дежурство над оним што се догађа у Покрајини. Некада то дежурство има одлике просто једне кампање према појединим политичким мерама или друштвеним акцијама које водимо у Покрајини“. Председник Председништва СКВ, Ђорђе Радосављевић, оценио је да су „односи много бољи него што се добија утисак у јавности кроз праћење нашег заједничког рада а много слабији него што би могли да буду“. Са друге стране, Душан Чкребић је, у вези са односом Републике према покрајинама, оценио да би они требало да се граде „што се каже ни мање ни више од Устава. Све што је мање од Устава није добро, све што је више од Устава исто није добро, значи, односи се морају градити у мери у којој је то у Уставу из 1974. године, опредељено и предвиђено“. И Никола Љубичић се сложио да је „доста урађено на побољшању односа унутар Републике Србије у целини у вези са покрајинама“. Приметио је да су „многе ствари које су раније оптерећивале односе између ужег дела Србије и покрајина, у добром делу превазиђене“, те да је преостала спорна питања могуће „превазићи отвореним разговорима“. (Заоставштина Ђорђа Радосављевића Грнета, Састанак представника органа и организација СР Србије и САП Војводине, Нови Сад, 12.12.1983.)

Годину дана након републичко-покрајинског „самита“, новембра 1984. године, оцењујући постигнут напредак у односима Србије и Војводине, Бошко Крунић је оценио „да се у неким областима политичког живота, ствари показују много теже и сложеније, него што се то нама сада чинило да ће се кретати“, те да се „главна окосница већ сада виђеног раскола“ налази у сфери политичког система. Приметио је и „снажење радикалистичког крила, које се не мири и не ставља на постигнутим у ове три године, оспорава те резултате“. И у саопштењу са састанка војвођанског руководства као „вишеструко штетни“ означени су „категорични захтеви за битне промене система које доводе у питање карактер федерације, односе у њој засноване на равноправности народа и народности, уставну позицију социјалистичких република и социјалистичких аутономних покрајина, позицију покрајина као конститутивних елемената федерације, делегатски систем, уставни положај удруженог рада, а посебно основне организације удруженог рада итд. изазивају конфузију и забринутост радних људи, народа и народности“. (Заоставштина Ђорђа Радосављевића Грнета, Записник са заједничке седнице Председништва САП Војводине и Председништва ПК СКВ, 8.11.1984.)

Питање односа између републичког и покрајинског врха била је тема и Председништва републичке партијске организације, маја 1985. године. На њему је Милан Кучан, у име радне групе коју је формирало Председништво ЦК СКЈ, подсетио да је „опште познато, а и наша је оцена, да ти односи нису добри, да има различитих, па и супротних гледања на суштину уставних односа,

на положај социјалистичких аутономних покрајина у СР Србији, па самим тим на њихов положај у федерацији, али исто тако и на положај СР Србије... Наша је оцена да је проблем толико заоштрен и уједно значајан за читаву земљу, да његово решавање СКЈ не може препустити само СК Србије, Војводине и Косова и у тражењу решења стајати по страни и гурати главу у песак“. Надовезао се Иван Стамболић, подсећајући да „и најповршнији преглед збивања уназад, више година показао би да тако рећи нема питања за које данас констатујемо да је решено а да у вези са њим није било тешких сукобљавања, спорова, међусобног оптуживања. Све је то остављало негативне последице и у људима и у односима“. Нагласио је да СК Србије „није заступник никаквог уставног ревизионизма којим би се смањивала права покрајина у федерацији“, али ни да се не може сложити „са тенденцијом да односи у СР Србији попримају конфедеративне ознаке при чему су два партнера позната и дефинисана, а трећи уставно не постоји“. Радиша Гачић је поставио питање зашто „представници ПК воде разговоре са председницима ЦК других република а да то не зна председник ЦК који је орган за цео СКС где је он председник органа који је и орган комуниста и Косова и Војводине. Шта може да има у односима тих делова СКС са другим СК што председник не треба да зна“. Са друге стране, Ђорђе Стојшић је подвукао да „никад нико, ја говорим за САП Војводину, није негирао чињенице – да је Скупштина за целу републику, да је Извршно веће за целу републику, да су органи управе за целу републику, да је Председништво за целу Републику итд.“, док је Видоје Жарковић истакао: „Аутономија покрајина и јединство СР Србије морају се поимати и морају се остваривати као цјеловити процеси, као дијалектичко јединство противуречности. Никако другачије. Свака једностраност у интерпретирању суштине односа у СР Србији, односно свако нарушавање тог дијалектичког јединства противуречности води неизбежно у озбиљне друштвене сукобе“. (Заоставштина Ђорђа Радосављевића Грнета, Неауторизоване белешке са 93. седнице Председништва ЦК СКС, 20.5.1985.)

Јула 1985. године обновљен је сукоб представника Србије и Војводине око Закона о систему друштвеног планирања и о друштвеном плану, који ће Војвођани нешто доцније прихватити. У септембру 1985. године, у интервјуу *Комунисту*, Иван Стамболић је критиковао положај покрајина и позивао се на српске националне традиције војвођанске аутономије. Тај интервју је изазвао велики одјек чак и у савезним органима, а у Војводини изазвао додатну поларизацију између радикалније струје (Душан Поповић, Петар Матић) и умереније (Ђорђе Стојшић, Бошко Крунић), која је сматрала да ће попуштањем под притиском републичких органа задовољити њихове апетите. (Поповић, 2006: 792)

Нешто касније, приликом разматрања Предлога ставова ЦК СКЈ о остваривању уставне концепције југословенске федерације, у највишем војвођанском партијском форуму, Славко Веселинов је оценио да „оспоравање СК покрајина као равноправних организација у СКЈ данас, у суштини, значи одустајање од прокламовања политике у деловању СКЈ у систему као идејно-политичке авангарде радничке класе; значи напуштање водеће улоге СКЈ у

друштву и његово враћање на руководећу улогу“, док је Љубиша Станков подсетио да је покрајина Војводина „поред осталог, политички облик практичног изражавања самосталности и равноправности народа и народности Војводине, али и читаве Југославије“. На крају је Ђорђе Стојшић, као председник председништва ПК, најавио да ће „СКВ, као део јединственог СКЈ и део СКС, преузети свој део одговорности за доследно остваривање уставне концепције југословенске федерације, за остваривање уставне концепције СР Србије и уставне концепције аутономије покрајине. У том погледу утврдићемо своје непосредне задатке и правце активности“. (Заоставштина Ђорђа Радосављевића Грнета, 25. састанак ПК СКВ, 28.10.1985.)

Међутим, од почетка 1986. године, подмлађено републичко руководство (предвођено Иваном Стамболићем и Слободаном Милошевићем), поново је почело да иницира промену уставног положаја покрајина у оквиру СР Србије. Као један од првих корака, у Уставној комисији Скупштине СР Србије усвојени су, почетком јула 1986. године, Закључци о остваривању јединства и заједништва у републици. Ови закључци изазвали су протесте војвођанског руководства, које је сматрало да они не проистичу из заједничког рада три комисије – републичке, косовске и војвођанске. Скепса се појављивала и међу представницима других република, окупљених у радним телима Председништва ЦК СКЈ. (Чкречић, 2008: 315)

Непосредан повод за формално укључивање Председништва ЦК СКЈ у републичко-покрајинске распре било је писмо које је војвођанско руководство, почетком 1985. године, упутило председнику ЦК СКС Ивану Стамболићу, са списком запажања о међусобним односима и иницијативом да се заустави медијска кампања против аутономија. Како одговор није био задовољавајући, војвођанско руководство се обратило савезном врху. Председништво ЦК СКЈ формирало је комисију која је обавила разговоре у Београду, Новом Саду и Приштини (током пролећа 1985. године), након чега је усвојило „Ставовe о актуелним питањима остваривања односа на којима се заснива јединство и заједништво у СРС“. (Крунић, 2009: 37-44)

Осокољен подршком других република, Ђорђе Стојшић је, у име војвођанског ПК, полемисао на седници Председништва ЦК СКС са републичким руководиоцима, тврдећи да је „перманентно пет година“ покрајински врх на удару напада београдске штампе „на најгрознији, најбаналнији, најпрљавији начин“, наглашавајући „да би данас морали да се договоримо да наша комуникација не може бити преко средстава информисања, да наше расправе не могу да иду преко средстава информисања у оном, не знам не пишу средства, већ да се путем њих то ради, већ да ми седнемо за сто да разговарамо а онда нек присуствују другови из средстава информисања и нека на објективан начин информишу шта смо ми то разговарали, ко какве аргументе покреће и за чега се ко залаже. И то једино принципијелно и једино могуће“. Надовезујући се на Стојшићево излагање, председавајући Слободан Милошевић је изразио наду да ће „све то што је данас речено биће на прави начин стављено у функцију јачања јединства у СКС, не на трулим компромисима који нас вуку назад, већ на спремности и способности СКС да се суочи са стварним политичким, еко-

номским и другим проблемима, а то је основни услов да успешно обавимо своје задатке у шта сам уверен“. (Заоставштина Ђорђа Радосављевића Грнета, Записник са Десете седнице Председништва ЦК СКС, 29.10.1986.)

На састанку комплетног покрајинског политичког врха и у присуству највиших републичких функционера, јула 1987. године, Данило Кекић је подсетио да „проблеми у односима Република Србија – АП Војводина постоје од оснивања Републике Србије, управо од укључивања АП Војводине у Србију“, те да проглашавање Устава из 1974. године „главним кривцем за све у односима Република – покрајине и за све друге недаће које су настале у овом периоду“ није „ни историјски, ни објективно гледано тачно“. Још један из плејаде старих револуционара, генерал Петар Матић – Дуле је упозорио да је „дошло до легализација метода притисака који није опасан само за Покрајине“, као и да „неким није јасно да се положај, историјско право, уставно право и свега што је предмет спора, не може одређивати прегласавањем, мајоризацијом итд. Ако тако схватање постоји то је опасна илузија, са разуме се још опаснијим последицама за стање и односе у СРС и СФРЈ-у“. (Заоставштина Ђорђа Радосављевића Грнета, Записник са састанка у Председништву САП Војводине, 25.7.1987.)

Политичка елиминација Ивана Стамболића, изведена септембра 1987. године на Осмој седници, те потпуна доминација Слободана Милошевића у СК Србије, још више је заоштрила републичко-покрајинске односе. Управо у то време појавио се предлог уставних промена Председништва Србије, који је био знатно радикалнији и од захтева из „Плаве књиге“, као и од закључака Осамнаесте седнице из 1981. године. Стога скупштине Војводине и Косова нису дале сагласност на предлог да се приступи промени Устава Србије у битним деловима који се односе на вршење функција покрајина. Но, настављени су покушаји да се усагласе ставови око уставног питања, што је наизглед довело до компромиса почетком 1988. године. (Крунић, 2009: 61-62)

У то време на простору Косова и уже Србије актуелни су били митинзи косовских Срба, путем којих су упознавали јавност са својим тешким положајем и вршили притисак на политичке органе да се он поправи. Сматрајући да војвођанско руководство својим отпором уставним променама даје алиби косовском да не буде оптужено за албански сепаратизам, предводници српског покрета на Косову и Метохији (Мирослав Шолевић и други) одлучили су да одрже митинг и у Новом Саду. У јутро 9. јула 1988. године нешто преко хиљаду митингаша стигло је на новосадску железничку станицу, одакле су одшетали до зграде Покрајинске владе, где им је било ускраћено озвучење, па су се, бурно демонстрирајући, вратили својим кућама. (Поповић, 2006: 859)

У наредна два месеца митинзи су одржавани широм Војводине: у Панчеву, Новој Пазови, Вршцу, Титовом Врбасу итд. Учесници на митинзима долазили су углавном из колонистичких средина, а сами митинзи имали су изразиту српску националну обојеност, а у неким местима одржавани су уз подршку Српске православне цркве. У неким местима (Оџаци, Бачка Паланка) захтевима митингаша и политици републичке власти подршку су пружила и

општинска руководства. Покушај организовања „контрамитинга“ у Сремској Митровици доживео је фијаско, а намера покрајинске власти да казни непослушно бачкопаланачко руководство (Михаљ Кертес, Радован Панков) представљао је повод за њено обарање.

Радници бачкопаланачких фабрика 5. октобра кренули су за Нови Сад, где су им се придружили радници новосадског Југоалата и други грађани. Након одржаног протеста пред СПЕНС-ом, митингаши су отишли до центра града где су опколили зграду Покрајинског комитета, захтевајући оставку Председништва ПК. У прво време војвођанско партијско руководство је одбијало притиске, али суочено са могућношћу да све бројнији демонстранти пробију кордон милиције и упадну у зграду, као и на наговор Слободана Милошевића, али и Раифа Диздаревића, председника председништва СФРЈ, за наредни дан је заказана седница ПК, на чијем дневном реду су биле оставке чланова Председништва тог тела.

Неколико дана уочи самог финала „антибирокарске“ (или „јогурт“) револуције, највиши покрајински руководиоци разматрали су идејно-политичку и безбедносну ситуацију у Војводини. На њој је Ђорђе Радосављевић Грне подвукао да „овде у Војводини може бити руководство, само оно које ће или заступати интересе народа и народности, макар било у сукобу са неким у Војводини и неким у другим деловима земље и СРС или ће бити нечија експозитура и биће у сукобу са стварним интересима народа и народности у њој, нема друге“. Поставио је питање „шта је то аутономаш у нашем случају, ако је то онај који брани стварне интересе људи који живе у тој аутономији, да ли се он може нападати као аутономаш“, понављајући да „овде мора бити или руководство које изражава интересе народа и народности и спаја их успешно са интересима целе Републике и свих народа Југославије или може бити само другачије, фотељашко, бирократско. Онда би оно било у сукобу са интересима народа и народности и такво би угрожавало јединство СРС и СФРЈ, али у првом реду било антивојвођанско“. (Заоставштина Ђорђа Радосављевића Грнета, записник са седнице Председништва САПВ и Председништва ПК СКВ, 23. 9. 1988.)

На дан заказане седнице ПК, 6. октобра, непрегледна маса људи се окупила у центру Новог Сада. Истовремено, у Београду је одржана седница Председништва ЦК СКС, на којој су подржани захтеви митингаша. Већином гласова усвојена је колективна оставка чланова Председништва ПК, а у наредним месецима спроводиће се оштра „диференцијација“ у покрајинским и општинским управама, са циљем смењивања „аутономаша“. Како то обично бива у таквим ситуацијама, у овим „чисткама“ без функција, али и посла остаће многи недужни људи, а у табор победника „прелетеће“ колебљивци и превртљивци. Коначно политички ликвидиравши бунтовно војвођанско руководство, републички врх је био у могућности да изврши дуго најављиване уставне промене. (Бербер, 2016: 46)

Друга група амандмана на Устав СР Србије донета је 28. марта 1989. године, којима је редефинисан уставни положај аутономних покрајина у оквиру

републике. Покрајине су и даље задржале своју аутономију, а промењена је, пре свега, подела овлашћења у законодавној надлежности. Уједно, проширене су надлежности Председништва СР Србије, које је постало орган целе Републике. Између осталог, промењен је и уставотворни поступак, те је наведено да о промени Устава одлучује Скупштина СР Србије, након што прибави мишљења покрајинских скупштина (које више нису имале право вета). Овим амандманима, уобичајено се сматра, Србија је повратила државност на целој својој територији. (Димић, 2001: 456)

Литература:

1. Berber, Stojan (2016): *Svedok vremena*, Istorijски arhiv, Sombor.
2. Bjelica, Slobodan (2015): *Sporovi oko autonomije Vojvodine – knjiga prva: 1961-1974*, Službeni glasnik, Beograd.
3. Glišić, Venceslav (2010): *Susreti i razgovori – prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Službeni glasnik, Beograd.
4. Dimić, Ljubodrag (2001): *Istorija srpske državnosti – Srbija u Jugoslaviji*, SANU - Beseda – Društvo istoričara južnobačkog okruga, Novi Sad.
5. *Zaostavština Đorđa Radosavljevića Grneta*.
6. Krunic, Boško (2009): *Decenija zamora i raskola*, Prometej, Novi Sad.
7. Nicović, Marko (2007): *Ustavni razvoj Srbije 1804-2006*, Sezam medico, Beograd.
8. Popović, Dušan (2006): *Letopis o Vlaovićima*, 3, Agencija MIR, Novi Sad.
9. Stojšić, Đorđe (2014): *Osmo sednica*, Dan graf, Beograd.
10. Čkrebić, Dušan (2008): *Život, politika, komentari*, Službeni glasnik, Beograd.
11. Čkrebić, Dušan (2009): *Pogled iskosa*, Službeni glasnik, Beograd.

THE AUTONOMY OF VOJVODINA – THE CRITICAL POINT OF THE SOCIALIST YUGOSLAVIA

Summary: In 1981, after the death of the long-time President Josip Broz Tito, a major political crisis started in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and it did not end until the final disintegration of the country. One of the most important aspects of this crisis was the crisis between the Republic of Serbia and the Autonomous Province of Vojvodina, whose relationship was based on the 1974 Constitution. Massive Albanian demonstrations in Kosovo were followed by discussions in party forums at the federal and republic level, which opened not only the issue of Kosovo's position in Serbia but also the issue of Serbia's relations with Vojvodina, initiated by the Serbian leadership. The main opponents to the intentions of Belgrade were Vojvodinian communists.

Key words: Autonomy, Vojvodina, Yugoslavia, Serbia